

BENEDETTO CROCE

Κ Ε Ι Μ Ε Ν Α

ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ — ΠΡΟΛΟΓΟΣ — ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΚΩΣΤΑ Ε. ΛΑΣΣΙΘΙΩΤΑΚΗ

Copyright : Ε. Κ. Λάζος, Ἀσκληπιοῦ 3, Ἀθήνα

Τηλ. 3637973 καὶ 3613029

Ἐκδόσεις «Δ Ω Δ Ω Ν Η» — Ἀθήνα

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ *

"Αν ή ιστορία δέν είναι δυνατή χωρίς τó λογικό στοιχείο δηλαδή τó φιλοσοφικό, ή φιλοσοφία δέν είναι δυνατή χωρίς τó ένορατικό στοιχείο, δηλαδή τó ιστορικό.

Και πραγματικά, μιá φιλοσοφική πρόταση ή όρισμός ή σύστημα (όπως τήν έχομε όνομάσει) γεννάται στον νοú ένός όρισμένου άτομου, σ' ένα όρισμένο σημείο του χρόνου και του χώρου και κάτω από όρισμένες συνθήκες και γι' αυτό είναι ιστορικά έξηρτημένα (condizionata). Χωρίς τις ιστορικές συνθήκες, πού θέτουν τήν έρώτηση, τó σύστημα δέν θά ήταν εκείνο πού είναι. Ή Καντιανή φιλοσοφία δέν θά μπορούσε νά υπάρχει στον καιρό του Περικλή, γιατί προϋποθέτει, γιά νά μήν πούμε άλλο, τήν άκριδή, έπιστήμη τής φύσης, πού άναπτύχθηκε από τήν Άναγέννηση και δώ, όπως και αυτή τις γεωγραφικές ανακαλύψεις, τη διομηχανία, τον κεφαλαιοκρατικό ή άστικό πολιτισμό και ούτω καθ' έξης. Και προϋποθέτει ακόμα τον σκεπτικισμό του David Hume, πού και αυτός με τή σειρά του προϋποθέτει τον ντεϊσμό (deismo) των άρχων του 18ου αιώνα, πού κι' αυτός μετά παραπέμπει στους Θρησκευτικούς άγώνες τής Άγγλίας και τής Εύρώπης, στον 16ον και 17ον αιώνα, κι' έπεται συνέχεια. Έξ άλλου, αν ό Κάντ ξαναζούσε στην έποχή μας, δέν θά μπορούσε νά γράψει τήν «Κριτική του καθαρού λόγου» χωρίς μεταβολές, τόσο βαθείες ώστε νά γίνει άπ' αυτές όχι μονάχα ένα βιβλίο, αλλά μιá φιλοσοφία έντελώς νέα, παρ' όλο πού θά περιέχει μέσα της τήν παλαιά φιλοσοφία.

"Έξ άλλου ό Κάντ ξαναζει άληθινά στα χρόνια μας, με άλλο όνομα (και τι είναι ή άτομικότητα πού σημαδεύεται με τ' ό-

* Άπό τó Logica come scienza del Concetto puro (Laterza 1967) σελ. 184-195.

νομα παρά ένας συμφυρμός συλλαβών;) και είναι ό φιλόσοφος τής έποχής μας, πού συνεχίζεται σ' αυτήν ή φιλοσοφική εκείνη σκέψη πού κάποια έποχή πήρε, ανάμεσα στ' άλλα, τó σκωτο-γερμανικό όνομα του «Κάντ». Και ό φιλόσοφος τής έποχής μας, είτε τó θέλει είτε όχι, δέν μπορεί νά θγει έξω από τις ιστορικές συνθήκες πού μέσα τους ζει ή νά κάμει ώστε εκείνο πού συνέδη πριν άπ' αυτόν νά μήν είχε συμβεί: εκείνα τά περιστατικά είναι μέσα στα ίδια του τά κόκκαλα, μέσα στη σάρκα του και στο αίμα του και πρέπει νά τά ύπολογίζει, δηλαδή νά τά γνωρίζει ιστορικά. Και άνάλογο με τó εϋρος αυτής τής ιστορικής του γνώσης, είναι και τó εϋρος τής φιλοσοφίας του. "Αν τά περιστατικά αυτά δέν τά γνώριζε και τά έφερε άπλως μέσα του σαν γεγονότα ζωής, θά θρισκότανε σέ συνθήκες πού δέν θά διαφέρανε από εκείνες ένός όποιουδήποτε ζώου (ή των ίδιων των έαυτών μας ως ζώων, ως έντως πού είναι, ή μάλλον φαίνονται έντελώς θυθισμένα στη θούληση και τήν πρακτική). Τό ζώο, άκριδώς γι' αυτό είναι έξαρτημένο άπ' όλη τή φύση και άπ' όλη τήν ιστορία, αλλά δέν τó ξέρει. Άπαιτείται λοιπόν, γιά νά είναι άληθινή ή άπάντηση, νά κατανοηθεί ή σημασία τής έρώτησης, και γιά τήν άλήθεια τής φιλοσοφίας νά μάθουμε τήν ιστορία.

Μάταιη αντίρρηση έναντίον αυτής τής άπαίτησης είναι νά άναφερθούμε στην περίπτωση φιλόσοφων μεγάλων και ιστορικά άκαλλιέργητων, όπως μάταιη αντίρρηση έναντίον τής αναγκαιότητας των ιστορικών γνώσεων, γιά τήν αισθητική κριτική είναι ή περίπτωση ανθρώπων πού άγευστοι από κάθε ιστορία, έκφράσανε έν τούτοις κρίσεις πάνω στην τέχνη πολύ πιό άληθινές και βαθείες από τους λογίους. (erutidi). "Αν οι κρίσεις αυτές είναι άληθινές σημαίνει ότι ό λεγόμενος άμαθής στην ιστορία, δέν είναι άμαθής, γιατί έχει κατά κάποιο τρόπο όσφρανθεί στον άέρα, έχει μαντέψει με γοργή αντίληψη και γεύτηκε χωρίς νά τó καταλάβει, τις ειδήσεις από γεγονότα πού έχουν συμβεί. Και στην αντίθετη περίπτωση ό λεγόμενος λόγιος (erudito) δέν θά πρέπει νά λέγεται καλλιεργημένος, γιατί δέν είναι κάτοχος τής πολυμάκειάς του κατά τρόπο ζωντανό και συνθετικό. Τό ίδιο συμβαίνει μ' εκείνους τους όξεις φιλόσοφους πού διατείνονται ότι άγνο-

ὄν τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορία καὶ τίς σκέψεις τῶν ἄλλων φιλοσόφων. "Οτι εἶναι δυνατόν νὰ μάθομε πολλή ἢ λίγη ἱστορία, ἔξω ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους δρόμους τῆς διδασκαλίας, καὶ τοῦ ἐγχειρίδιου, δὲν τὸ ἀρνούμεθα, παρ' ὅλο πὺ ἀκόμα κι' ἐδῶ ἡ παιδαγωγικὴ ἐξάφρση ἐπικυρῶνει τὸν κανόνα, δηλαδὴ δὲν ἀποκλείει τὴν γενικὴ ὠφέλεια τοῦ συνηθισμένου τρόπου μάθησης. Ἐξ ἄλλου, ἂν ἐκεῖνος πὺ ὀνομάζεται, ἐμπειρικὰ ἀμαθὴς στὴν ἱστορία καὶ δὲν εἶναι ἀμαθὴς στὴν ἰδιαίτερη περίπτωση τοῦ παραδείγματος, θρίσκειται νὰ εἶναι μετὰ ἀληθινὰ ἀμαθὴς σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀσυνήθιστος δρόμος τῆς μάθησης δὲ τοῦ ἔχει ἀποκλεισθεῖ, τότε καὶ ἡ φιλοσοφία του θὰ ὑποφέρει ἀπ' αὐτό. Καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ οἱ φιλόσοφοι, οἱ ἱστορικὰ ἀμαθεῖς, πέφτουν σὲ λάθη πὺ συχνὰ τὰ ἔχουν ψέξει: παραδιάζουν ἀνοιχτὲς πόρτες, δὲν ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὰ σημαντικὰ ἀποκτῆματα, δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν δυσκολίες καὶ σοβαρὲς ἀντιρρήσεις. Ἔτσι ἡ συνηθισμένη ἐκμάθηση τῆς ἱστορίας τοὺς ἐκδικεῖται, καὶ ὁ Σπένσερ πὺ δὲν θέλησε ποτὲ νὰ διαβάσει οὔτε Πλάτωνα οὔτε Κάντ., παραμερίστηκε ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια σειρμου καὶ ὁ Σέλλιγκ καὶ ὁ Ἐγκελς, πὺ γινώρισαν τὴν ἱστορία τῆς δουλειᾶς τους, ξαναγυρίζουν στὰ χέρια τῶν μελετητῶν.

Μεταβαλλόμενη ἡ ἱστορία, καὶ ἡ φιλοσοφία μεταβάλλεται. Κι' ἐπειδὴ ἡ ἱστορία μεταβάλλεται σὲ κάθε στιγμή, ἡ φιλοσοφία εἶναι κάθε στιγμή νέα. Αὐτὸ μπορεῖ κανεῖς νὰ τὸ παρατηρήσει στὴν ἴδια τὴν περίπτωση πὺ συντελεῖται μὲ τὴν ἐπικοινωνία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο ἄτομο, διὰ μέσου τοῦ λόγου ἢ τῆς γραφῆς. Ἀκόμα καὶ σ' ἐκείνη τὴ μετάδοση, ἡ μεταβολὴ ἐπακολουθεῖ ἀμέσως, γιὰτὶ ὅταν ἔχομε ἀπλῶς ἀναπλάσει μέσα μας τὴ σκέψη ἐνὸς φιλόσοφου, ὀρισκόμαστε στίς ἴδιες συνθήκες ἐκείνου πὺ χάρηκε ἓνα σονέτο ἢ μιὰ μελωδία καὶ προσάρμοσε τὸ πνεῦμα του στὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ ἢ τοῦ συνθέτη. Ἀλλ' αὐτὸ στὴ φιλοσοφία δὲν ἱκανοποιεῖ. Γι' αὐτὸ κανένα βιβλίο δὲν ἱκανοποιεῖ ἐξ ὀλοκλήρου. Κάθε βιβλίο σδύνει μιὰ δίψα, μονάχα γιὰ νὰ προκαλέσει μιὰ καινούρια. Καὶ ὅταν τελειῶσει τὸ διάβασμα, δοκιμάζουμε συχνὰ τὴ λύπη γιὰτὶ δὲν μπορέσαμε νὰ ἔχομε ἓνα ζωντανὸ διάλογο μὲ τὸν συγγραφέα καὶ καταλήγομε σὰν καὶ

τὸν Σωκράτη στὸν «Φαῖδρο», νὰ κρίνομε τίς γραπτὲς ὁμιλίες ὁμοιες μὲ τίς ζωγραφικὲς, πὺ δὲν ἀποκρίνονται στὰ ἐρωτήματα ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνουν πάντα ἔσα πράγματα ἔχουν ἤδη εἰπωθεῖ

"Ὅμως ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας μιὰς φιλοσοφικῆς πρότασης εἶναι πάντα ἀνικανοποίητος καὶ νοιώθει πὺς ἡ ὁμιλία του ἢ τὸ γραπτὸ του, διαρκεῖ μονάχα γιὰ μιὰ στιγμή καὶ ἀμέσως μετὰ ἀποδεικνύεται λίγο ἢ πολὺ λειψό. Ἐν τούτοις σὲ κάθε φιλόσοφο, ὅπως καὶ σὲ κάθε ποιητῆ, δὲν ἀρέσουν πραγματικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία του παρὰ ἔσα θὰ κάμει ὁ ἴδιος καὶ ὅπως ὁ Μάρξ τὸν τελευταῖο χρόνο τῆς ζωῆς του ἀποκρινότανε, σὲ ὅποιον τοῦ συκοῦσε νὰ κάμει μιὰ πλήρη ἐκδοσὴ τῶν ἔργων του, ὅτι ἔπρεπε νὰ τὰ «ξαναγράψει», ἔτσι καὶ κάθε φιλόσοφος, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ κάθε καλλιτέχνης, ne saurait se plaire καὶ πεθαίνει ἀνικανοποίητος. Ἰκανοποιημένος εἶναι μονάχα ἐκεῖνος πὺ, σὲ κάποια στιγμή, παύει νὰ σκέπτεται, καὶ ἀρχίζει νὰ θαυμάζει τὸν ἑαυτὸ του, δηλαδὴ τὸ πτῶμα του ὡς διαγοντῆ, καὶ κάνει ἀντικείμενο τῶν φροντίδων του ὅχι πιά τὴν τέχνη ἢ τὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ τὸ ἴδιο του τὸ πρόσωπο, παρ' ὅλο πὺ οὔτε καὶ αὐτὸ μπορεῖ στὸ τέλος νὰ δώσει τὴν ἱκανοποίηση πὺ φαντάζεται, γιὰτὶ ἡ ζωὴ, ὅχι λιγότερο ἀπὸ τὴ σκέψη, εἶναι ἀδηφάγα καὶ ἀκόρεστη.

Ἡ ἀπειρότητα (infinità) τῆς φιλοσοφίας, ἡ ἀδιάκοπη μεταλλαγὴ της, δὲν εἶναι ἓνα ποιεῖν καὶ ὕστερα μιὰ καταστροφὴ, ἀλλὰ ἓνα συνεχὲς $\xi \epsilon \pi \epsilon \rho \alpha \sigma \mu \alpha$. Ἡ νέα φιλοσοφικὴ πρόταση καθίσταται κατωρθωτῆ, μονάχα χάρι στὴν ἀρχαία καὶ ἡ ἀρχαία ζεῖ αἰώνια μέσα στὴν νέα πὺ ἐπακολουθεῖ, ὅπως καὶ σ' ἐκείνη τὴν νέα πὺ θὰ τὴν ἀκολουθήσει ἀκόμα, καὶ πὺ θὰ καταστήσει ἀρχαία τὴν καινούρια. Αὐτὸ ἀρκεῖ γιὰ νὰ καθουχάσει τὰ πνεύματα, πὺ θρηνοῦν γιὰ τὴ ματαιότητά των πραγμάτων. Κανεῖς δὲν παύει ν' ἀγαπᾷ ἐπειδὴ ὁ ἔρωτας περνᾷ καὶ κανεῖς δὲν παύει νὰ σκέπτεται ἐπειδὴ ἡ σκέψη του θὰ δώσει τὴ θέση της σὲ ἄλλες σκέψεις. Ὁ ἔρωτας περνᾷ, μὰ γεννᾷ ἄλλα ὄντα πὺ κι' αὐτὰ θὰ ἐρωτευθοῦν. Ἡ σκέψη περνᾷ ἀλλὰ γεννᾷ ἄλλες σκέψεις, καὶ αὐτὲς θὰ εἶναι τὸ κίνητρο ἄλλων σκέψεων.

Ἡ αἰωνιότητα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια της.

και τίποτ' άλλο παρὰ σύμβολο αὐτῆς τῆς ἀλήθειας μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι ἡ ἐπινόηση πού ἔγινε συχνά γιὰ μιὰ φιλοσοφία αὐτὴ ὁ ρ η τ η, ἡ γ ν ῆ σ ι α ἡ ἔ μ φ υ τ η ἡ κ ρ υ φ ῆ (abditā). Καὶ στὴν ἐπινόηση αὕτη ἐπιστρέφει ἡ ἀ ν ά μ ν η σ η* ἡ Πλατωνική.

Μέσα στὴ συγκεκριμένη καὶ ἀληθινὴ πραγματικότητα, φιλοσοφία καὶ κριτικὴ τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα, γιατί κάθε κατάφαση εἶναι ἄρνηση καὶ κάθε ἄρνηση εἶναι κατάφαση καὶ ἡ κριτικὴ ἢ ἀρνητικὴ ὅψη εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὴ θετικὴ καὶ κάθε φιλοσοφία εἶναι πάντα π ο λ ε μ ι κ ῆ. Συχνὰ διατυπώνεται ἀπὸ μερικοὺς ἀνθρώπους μὲ διαθέσεις εἰρηνικῆς, ἢ ἀδιάφορες, ἡ σύσταση νὰ μὴν εἴμεθα μαχητικοὶ καὶ νὰ μᾶς ἀρκεῖ τὸ ὅτι ἐκφράζουμε μὲ τρόπο θ ε τ ι κ ὸ τίς ἰδέες μας. Μὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μονάχα ὁ καλλιτέχνης μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ δίχως πολεμικὴ, γιατί αὐτὸς ἐκφράζει τὴν ψυχὴ του καὶ δὲν διανοεῖται ἰδέες. Οἱ ἰδέες εἶναι πάντα ὀπλισμένες μὲ δόρυ καὶ ἀσπίδα, καὶ ὅποιος θέλει νὰ τίς κάμει νὰ ἐπικρατήσουν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους πρέπει νὰ τίς ἀφήσει νὰ μάχονται. Ἐνας φιλόσοφος ὅταν ἔχει καταργήσει πραγματικὰ μέσα του τὴν πολεμικὴ στιγμὴ καὶ μιλεῖ σὰν νὰ διαχέει τὴν ψυχὴ του, δὲν εἶναι πιά ἡ δὲν εἶναι ἀκόμα φιλόσοφος, ἢ μετὰ πού φιλοσόφησε σὲ ὀρισμένα προβλήματα, παραιτεῖται, ὅπως ἔκανε ὁ Πλάτωνας, μπροστὰ σὲ ἄλλα, γιατί ἐνοιωθε νὰ εἶναι ἀνώριμος ἢ ἀνίκανος νὰ τοὺς δώσει σχῆμα ἢ νὰ τὰ ἐπιλύσει λογικά, κι' ἐγκαταλείπεται στὴν ποίηση ἢ στὴν προφητεία.

Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἔξω, οὔτε στὴν ἀρχὴ ἢ στὸ τέλος, οὔτε καὶ ἀποκτᾶται σὲ μιὰ στιγμὴ, ἢ σὲ μερικὲς εἰδικὲς στιγμὲς τῆς ἱστορίας. Μὰ καθὼς ἀποκτᾶται σ ἐ κ ά θ ε σ τ ι γ μ ῆ, συνέχεται πάντα καὶ ἐξ ὀλοκλήρου μὲ τὸ ρεῦμα τῶν γεγονότων καὶ εἶναι ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ γνώση. Ἐν τούτοις αὐτὸ τὸ συμπέρασμα θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀκόμα σὰν κάτι τὸ προσωρινό. Γιατί ἂν τὸ θεωρούσαμε ὀριστικό, φιλοσοφία καὶ ἱστορία θὰ ἦσαν γιὰ μᾶς δύο μορφές τοῦ πνεύματος ἀλλή-

* Ἑλληνικά τὸ κείμενο.

λεξαρτώμενες ἢ ὅπως συνηθίζουν νὰ λέγε, ὅχι σωστά, ὅτι βρίσκονται σὲ ἀμοιβαία δράση. Καὶ φιλοσοφία καὶ ἱστορία δὲν εἶναι πιά δύο μορφές, ἀλλὰ μιὰ καὶ μόνη, καὶ δὲν ἀλληλεξαρτῶνται ἀλλὰ ὀλοτελα ταυτίζονται. Ἡ ἐκ τῶν προτέρων (a priori) σύνθεσις, πού καθιστᾷ συγκεκριμένη τὴν ἀτομικὴ κρίση καὶ τὸν ὀρισμό, καθιστᾷ μαζὶ καὶ συγκεκριμένη τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν ἱστορία. Καὶ ἡ σκέψη δημιουργώντας τὸν ἑαυτὸ της, προσδίδει χαρακτηρισμὸ (qualifica) στὴν ἐνόραση καὶ δημιουργεῖ τὴν ἱστορία. Οὔτε ἡ ἱστορία προηγεῖται τῆς φιλοσοφίας οὔτε ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας: καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη γεννοῦνται μ' ἓνα τοκετό. Καὶ ἂν θέλομε νὰ παραχωρήσουμε στὴ φιλοσοφία κάποια προτεραιότητα ἢ πρωτεῖο, θὰ μπορούσε αὐτὸ νὰ γίνεῖ μονάχα μὲ τὴν ἐννοια ὅτι ἡ μοναδικὴ μορφή, ἡ φιλοσοφία - ἱστορία, πέρνει τὸν χαρακτήρα της, καὶ γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ προσλάβει τ' ὄνομα ὅχι πιά ἀπὸ τὴν ἐνόραση ἀλλὰ ἀπὸ κείνο πού μετασχηματίζει τὴν ἐνόραση: ἀπὸ τὴ σκέψη καὶ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία.

Γιὰ σκοποὺς διδακτικούς, φιλοσοφία καὶ ἱστορία εἶναι θέματα, ὅπως ξέρομε, χωρισμένες μὲ τὸ νὰ θεωροῦν τὴ φιλοσοφία ὡς τὴ μορφή ἐκείνη τῆς ἐκθεσης πού δίδει ἐξαρση στὴν ἐννοια ἢ στὸ σύστημα, καὶ τὴν ἱστορία ὡς ἐκείνη πού δίδει ἐξαρση στὴν ἀτομικὴ κρίση ἢ τὴν ἀφήγηση. Μὰ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο πού ἡ ἀφήγηση ἐγκλείει τὴν ἐννοια, κάθε ἀφήγηση χρησιμεύει γιὰ νὰ ἀποσαφηνίσει καὶ νὰ ἐπιλύσει φιλοσοφικά προβλήματα καί, ἀντίστροφα, κάθε σύστημα ἐννοιῶν ρίχνει φῶς πάνω στὰ γεγονότα. Γι' αὐτὸ καὶ ὅ,τι ἐπιβεβαιώνει τὴν καταλληλότητα τοῦ συστήματος εἶναι ἡ δύναμη πού ἀποκαλύπτει τὸ σύστημα, ὅταν ἐρμηνεύει καὶ ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία: ἡ λυθία λίθος τῶν φιλοσοφιῶν εἶναι ἡ ἱστορία. Ὅσο καὶ ἂν τὰ δύο αὐτὰ πράγματα φαίνονται διαφορετικά ἐξ αἰτίας τῆς ἐξωτερικῆς καὶ λογοτεχνικῆς διαφορᾶς τῶν γραφῶν ἢ τῶν διδλίων, πού πραγματεύονται τὴν μιὰ ἢ τὴν ἄλλη, ἡ ἐνδόμυχη ἐνότητα καταφαίνεται ὁσάκις εἰσχωρήσουμε στὸ δάθος τῆς πρότασης, εἴτε φιλοσοφικὴ εἶναι αὕτη, εἴτε ἱστορικὴ. Ἡ περίπτωση, πού συνηθίζουν ν' ἀντιτάσσουν, τῶν ἀντιθέτων ἀνάμεσα φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας, διαλύεται μέσα στὴν ἀντίθεση μεταξύ δύο φιλοσοφιῶν, τῆς μιᾶς ἀληθινῆς καὶ τῆς ἄλλης λανθασμέ-

νης ή και τών δυο ποικιλότροπα ανακατεμένων με την αλήθεια και τὸ σφάλμα. "Αν κάποιος, λόγου χάρη, είναι ιδεαλιστής όταν αφηγείται την ιστορία και υλιστής στην θεωρία πού προσβεύει, σημαίνει πὼς μέσα στην ψυχή του, χωρίς νά ἔχει ἐπίγνωση γι' αὐτό, συνυπάρχουν *δ υ ὀ φ ι λ ο σ ο φ ί ε ς* πού δὲν ἐναρμονίζονται. Καί μήπως δὲν συμβαίνει συχνά και στην ἴδια φιλοσοφική ἔκθεση γ' ἀνευρίσκονται προτάσεις πού ἀντιφάσκουν και συστήματα διϊστάμενα πού ἔχουν αὐθαίρετα ἀνακατευτεῖ;

Ἀπὸ την ἐνόραση πού εἶναι ἄνευ διακρίσεως ἐξατομίκευση, ὁψωνόμαστε στὸ καθολικό, πού εἶναι ἐξατομίκευση διακριτική, ἀπὸ την τέχνη στὴ φιλοσοφία, πού εἶναι ιστορία. Ὁ δεύτερος βαθμὸς, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι δεύτερος, εἶναι πὺδ πολυσύνθετος τοῦ πρώτου, ἀλλὰ ἡ πολυσυνθετότητα αὐτὴ δὲν γίνεται αἰτία και ὁ δεύτερος αὐτὸς βαθμὸς σὰν νὰ ἔχει σπάσει σὲ δυο μικρότερους, τὴ φιλοσοφία και την ιστορία. Ἡ ἔννοια, ἐπικυρώνει με μᾶς τὸν ἑαυτὸ της και κυριαρχεῖ ὁλόκληρη τῆς πραγματικότητος, πού δὲν εἶναι διαφορετική ἀπὸ την ἔννοια, ἀλλὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια.

Σημ. τοῦ Croce: "Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ μιὰ διευκρίνιση, πού ἀφορᾷ στὴν ιστορία τῆς σκέψης μας. Πρὶν δέκα ἔξ χρόνια ἔκαμα τὴν ἐμφάνισή μου με μιὰ πραγματεία πού τῆς ἔδωσα τὸν τίτλο: «Ἡ ιστορία ἀναχθεῖσα στὴν γενικὴ ἔννοια τῆς τέχνης» (1893) και κεῖ ὑποστήριξα, ὅχι βέβαια ὅτι ἡ ιστορία εἶναι τέχνη (ὅπως ὀρισμένοι παρίσταναν συχνὰ τὴν σκέψη μου) μὰ (ὅπως σαφῶς ἔλεγε ὁ τίτλος), ὅτι ἡ ιστορία ἀνάγεται στὴν γενικὴ ἔννοια τῆς τέχνης. "Υστερ' ἀπὸ δέκα ἔξ χρόνια ὑποστηρίζω ἀντίθετα ὅτι ἡ ιστορία εἶναι φιλοσοφία και μάλιστα ὅτι ιστορία και φιλοσοφία εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Οἱ δυο θεωρίες εἶναι ἀσφαλῶς διαφορετικές, ἀλλὰ πολὺ λιγότερο ἀπ' ὅτι φαίνεται και ἐν πάσει περιπτώσει ἡ δεύτερη εἶναι ἀνάπτυγμα και τελειοποίηση τῆς πρώτης.